

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
TÜRKOLOJİ

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2022.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

**BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
TÜRKOLOJİ**

ISBN: ISBN 978-605-73776-1-6

Editörler:

Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL

Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Fatih Taha AKALAN

İletişim Adresi:

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi

Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat)
Belgegeçer: 0 312 424 09 68

Genel Ağ: <http://www.turkegitimsen.org.tr>

elmek: ietisim@turkegitimsen.org.tr

Ankara-2022

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler  zerine Değerlendirmeler
Türkoloji

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EğİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEğERLENDİRMELER

ISBN 978-605-73776-1-6

TÜRKOLOJİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Yılmaz YEğİL

Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM

ANKARA-2022

KURMACA BİR KUTLAMA: NARDUGAN

Prof. Dr. İsa Özkan*

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılının Ağustos ayında dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan beş Türk Cumhuriyeti; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan tarih sahnesinde yerlerini aldılar. XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası düzlemde siyasi, ekonomik ve kültürel alanda başta olmak üzere her bakımdan varlığını daha yoğun kanıtlama çabasında olan bir **Türk Dünyası** gerçeği ortaya çıktı. Dolayısıyla son otuz yılda, Türkiye ve sözü geçen Türk cumhuriyetleri, *Türk Dünyası* kavramı çerçevesinde *Türk Devletler Teşkilatı*nı kurup karşılıklı imkân ve kabiliyetlerini tanımaya, münasebetler geliştirilip birbirleriyle çok yönlü ilişkiler ve işbirliği tesis etmeye çalışmaktadırlar. Türk cumhuriyetleri, her alanda geliştirdikleri ilişkilerini kültürel bakımdan da karşılıklı bilişme, tanışma, öğrenci ve akademisyen değişimi, alfabe ve iletişim dili birliği gibi hususların yanı sıra müşterek eski tarihî geçmişten kalan abidevî şahsiyetleri anma ve gelenekte yaşama imkanı bulunan, ritüel ve bayramları canlandırma ve kutlama çalışmalarında bulunmuşlardır. XI. yüzyılda *Divanü Lugati't Türk*'te Kaşgarlı Mahmud'un “*Yañı kün (Neyruz)*”(Divan I, 1939: 334-348)” şeklinde kaydettiği, neredeyse Türk Dünyasının tamamında yaşatılan *Nevruz* kutlamaları bunlardan biridir. Ancak bu makalemizde son zamanlarda Tataristan ve Kazakistan'da 24 ve 25 Aralıktan itibaren kısmen kutlanan ve sanki Türk kökenliymiş gibi basın ve yayın organlarında çocukları verdiği hediyelerle sevindiren Kış Babay veya Ayaz Ata adıyla sahte bir Türk bilgesiyle(?) sembolleştirilerek, takvim dönüşümü, şenlik ve eğlence anlayışıyla diğer Türk yurtlarında da süratle yaygınlaştırılmak istenen Ruslardan geçen *Nardugan* kutlamaları üzerinde duracağız.

Türklerin yaşadığı hiçbir coğrafyada *Nartukan /Nartugan /Nardugan/Nardoğan*²³⁶ Bayramı diye bayram bulunmamakta idi. Bu bayram öncelikle Hristiyanlaştırılan Türk kavimlerinde

---

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Çarlık Rusyasında ***Ded Moroz***’a paralel bir tip yaratmak suretiyle başlanmıştır. Katolik ve Ortodoks Hristiyanların Noeline  yk nerek Sovyetler Birlięi döneminde ise merkezi kültür politikalarıyla şehirlerdeki karma okullarda bayram  ncesi Müslüman Tatar ve Kazak  đrencilere de hediyeler vermek suretiyle benimsetilmeye çalışılmıştır.  dil-Ural Tatarlarında “*Nartugan/Nardugan*”, geçmişi çok eski olmayan “nevzuhur” bir kelimedir. Nar+tugan, Tatar Türkçesine Arapçadan geçen “ateř” ve “alev” anlamındaki “nar” sözü ile “tugmak/doğmak” fiilinin sıfat fiil eki almış “tugan/ doğan” sözü birleştirilerek yapılmıştır. “Nar” sözü Türkçe değildir. “Nar” Arapçada “ateř”(Mutçalı, 1995: 926); Farsçada “meyve, anar/nar”(Steingass; 1998: 1370), Halha Moğolcasında ise “güneş”(Lessing, 2003: 882) manasındadır. Türkçenin en eski metinlerinden olan Orhon Yazıtlarında “ne”, “neng”, ve “neke” gibi bir ak kelimeler dışında Türkçede “n-“ ile söz başlamadığını belirtmeliyiz(User 2010: 528). Bir kısım Türk lehçelerindeki “n-“ ile başlayan kelimeler ise ikincil sestir. Bunların dışında “n-” ile başlayan kelimeler Türkçemize başka dillerden girmiştir. Tatar Türkçesinin en kapsamlı l gati olan Tatar Tiliniň Aňlatmalı S zligi’nde geleneksel olarak Haziran ayında şenlikler halinde kutlanılan “*Сабаһ тые/ saban toyuna* ( ift sürme bayramı)” yer verilirken *Nardugan* adlı bir bayramdan söz edilmez(Tatar Теленең Аңлатмалы С zлеге, II К-С,1979: 610, 434). Tataristan’da son yıllarda yapılan yayınlarda ‘*Nardugan*’ın kökeninin bütün yönleriyle henüz belirlenemediğini’ bizatihi bayram hakkında çalışan ve bu konuyla ilgili yayınlar yapan Tatar araştırıcılar ifade etmektedirler(Урман е, II D-C, 2009 : 251).

Rusya Federasyonu’nda yaşayan bugünkü Tatar Türkleri, Müslümanlığı ilk defa devlet dini olarak 920 yılında kabul eden  dil(Volga) Bulgar Türkleri ile Altınordu Devletinin bakiyesi olan Kıpçak Türklerinin varisidirler. 1552 yılında Kazan Hanlığının yıkılışından sonra bu Türk boyu için acı dolu korkunç yıllar başlamıştır( zkan, 1994: 9). Rus  arlığı döneminde şiddetli baskılara direnmeye çalışmışlar; ancak ağır vergilerle Tatar halkının ekilebilir arazilerine, çiftliklerine ve mallarına el konulmuştur. Din  baskılarla 1740’a kadar Müslüman Tatarlardan Ortodoksluğa geçenlerin sayısı 3670 iken 19 Kasım 1742 tarihinde çıkarılan bir yasayla Kazan ve çevresindeki Müslüman köylerde tek bir Hristiyan bulunsa dahi oradaki camilerin yıkılması karar altına alınmıştır(Kurat, 1965: 121). Bu sebeple 1742-1744 yıllarındaki iki yıl içerisinde

---

²³⁶ R. G. Ahmetyanov’a göre *Nardugan*, Orta  dil halklarında yayılan geleneksel bir bayramdır.  uvaşlarda *Nartavan*, *Nartukan*, Udmurtlarda *Nardigan*, Mari ağızlarında “*Nardugan*”, Mordva-Muķřılarda “*Narduvan*”, Mordva-Erzyalarda “*nardva*” şeklindedir. Tatarcada bu sözün çeşitli şekillerde adlandırılması mümkündür: *Nardvan*, *nardivan*, *nartuban* gibi(Урман е II, D-C 2009 :251).

418 cami yıkılmıştır. Müslüman Tatar Türklerine karşı 1755 yılına kadar süren şiddet ve zulüm politikası sebebiyle bir kısım halk, Rusların baskılarından kurtulmak için onların üç yıl vergi ve askerlikten muaf tutulmanın yanı sıra daha rahat yaşama hakkı verilmesi gibi cazip tekliflerine kanarak Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmişlerdir(Kurat, 1965: 122). Din değiştiren ve her anlamda Rus tabiiyetini kabul edenlere hilalden haça dönmüş anlamında Tatar Türkçesinde **Kireşin Tatarları** denilmektedir.

Rus Çarlığı, egemenliği altındaki halkları dönüştürmek için siyasi ve ekonomik baskılarını, dini ve kültürel alanda da aralıksız sürdürmüştür. Ruslar gibi yaşamak, onların âdet, bayram ve geleneklerini benimsemek *Ruskiy Mir'e(Rus Dünyasına)* ait olmanın şartlarındandı. Dolayısıyla daha önce Müslüman olan Kireşin Tatarları için Nartugan Bayramı böyle icat edilmiş ve Rusların hediyeler getiren “samimiyet, akıl ve sağlık” gibi evrensel temaların temsilcisi şeklinde gösterilen “sempatik ve sevimli” “*Ded Moroz*”un Tatarca karşılığı olarak “*Kış Babay*” tipi yaratılmıştır. Bunda Kireşinlerin dili, Tatar Türkçesine İslamiyet sebebiyle geçmiş Arapça ile Farsçada farklı anlamları da olsa “nar” sözü analoji yoluyla esas alınmış; “nar+tugmak” fiiliyle *Nartugan/Nardugan* türetilmiştir²³⁷. Tatarca sözlüklerde *Nardugan*ın açıklaması için “Kireşin Tatarlarında, çeşitli kıyafetler, hayvan postları giyip, maske takarak Noel ile yılbaşı arasındaki bayram, şölen” karşılık olarak verilmiştir(Öner, 2009: 200). Bu iş ilk önce Tataristan Türklerinde şehirlerdeki Ruslarla karma okullarda öğrencilere *Ded Moroz* veya paralel tip *Kış Babay*’ın hediyeler vermesiyle işe başlanmıştır. Bu durum daha sonra Müslüman ve Hristiyan öğrencilerin birlikte öğrenim gördükleri kreş, anaokulu ve ilk dereceli okullarda da *Nardugan* kutlanmış, karışık halde yaşayan halk katmanları arasında ortaklaşa paylaşılan bir eğlence kültürü olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tatar Türklerinin geleneklerinde yaşamakta olan Nevruz Bayramı gibi bir kısım törenlerde yapılan inanç ve uygulamalar ile yüzük atma “takmak eytmek (mani söylemek)” gibi eğlenceler, sözü geçen *Nardugan* kutlamalarına da taşınmıştır.²³⁸ Rusların İdil-Ural sahasını zapt etmeleri ve Ortodoks

---

²³⁷ Nartugan törenlerinde arasında abartılı gülünç kıyafetlere girerek türlü oyun ve komiklikler yapan kimse için adlandırılan *şamakay* sözü de gürültü ve patırtı çıkaran anlamındaki Arapça *şemata/şamata* sözüne sevgi ve küçültme özelliği katan +kay eki getirilerek *şamata+kay>şamatakay>şamakay* şeklinde yapılmış olmalıdır.

²³⁸ *Nardugan*, Aralık ayının 24 ve 25. günleri başlayıp, on iki gün devam eden, bayramlar, oyunlar, şarkı ve danslar, F. S. Bayazıtova’nın ifadesine göre “çeşitli seyirlik oyunlar”, farklı kılıklara girmek suretiyle ev ev dolaşıp komikler yapıp ve güzel oyunların tamamı Tatarcada bu şekilde adlandırılır. (...)Nardugan sözü, bazı Türk boylarında ve Fin-Ugor halklarında geniş şekilde yayılmakla birlikte onun doğuş sebebi, etimolojisi açıklanamamıştır. Şimdiye kadar bu kelimenin Tatarca tercümesi “güneşin doğuşu” diye anlatılır ama bu rivayate R. N. Ahmetyanov şiddetle karşı çıkarak, *Nardugan*’ın kökenini İran dillerinde aramak gerektiğini ifade etmiştir.

misyonerlerin merkezi kültür politikalarının propagandalarıyla animizm inancından Hristiyanlığa geçen Çuvaş Türkleriyle, Mişerlere komşu Fin soylu Udmurt, Mordva ve  irmişler de dini sebeplerle ‘Nardugan Bayramı’ nı kolaylıkla kabul etmişlerdir. Bu, başka kültürlerde olan bir unsura, modern biçimde dönüşme ve eklemlenme süreci  arl k Rusyası ile sona ermemiş Sovyetler Birliği döneminde de ana amacı rejime uygun Ruslaştırma olan “Homo Sovyetikus(Sovyet İnsanı)” yaratma politikalarıyla devam ettirilmiştir. Ancak Tataristan’da son yıllarda Kireşinlerle “Tatarcılık” kökeninde kapsayıcı bir tavır saikiyle ve baskın Rus dili ve kültürünün karşısında “ezik” durumda ve merkezi politikaların yörüngesinde olan Tatar akademisyen ve aydınları, *Ded Moroz*’u, Tataristan’da *Kış Babay*’a çevirmekle yetinmemişler, “Tatar Yula ve Beyremleri” ile yeni Tatarca sözlük ve akademik çalışmalarda da yer vermeye

---

Tatar halkının etnik gruplarında Nardugan değişik şekillerde adlandırılmakla birlikte, törenlerde bütün gruplar için müşterek kutlamalar söz konusudur. Nardugan Bayramlarının karakteristik y n  köylerde kaide olarak evlerde toplanıp çeşitli oyunlar icra etmektir. Orada  ay ve çeşitli ikramlarda bulunulur. Kutlama gecelerinde yeni yılı karşılama ile ilgili eğlencelerde, şiir ve bilmece de söylenir. “Nardugan, Nardugan, Nardugan/ Hucalar kutlu mübarek bulsun(Ev sahipleri ‘Nardugan’ kutlu mübarek olsun)/Turmuş t gerek bulsun(Hayat derlensin toplansın)/Mal- tuvarınız artsın(Mal-davarınız artsın)/ Kulunlarınız  apsın(ATlarınız koşsun)/İginleriniz bik unsın(Ekinleriniz çok verimli olsun)/ Yumurta gibi tuk bulsun(Yumurta gibi tok görünsün)” Nardugan bayramındaki kutlamaların özelliklerini gençler belirlemektedirler. F. S. Beyazitova’nın tespitlerine göre Nardugan Bayramında yüzük atma, gençlerin oyunları arsında en sevilenlerinden biridir. Kireşinlerde bu oyunlar hakkında Bayazitova şunları kaydetmiştir. Gençler, kızlarının bulunduğu eve toplanıp ailedeki en büyük ve en k  k çocuğu ırmaktaki buzda açılan delikten su almak için gönderirler. ırmaktan suyu balta ile güneşe doğru daireler çizerek alılar. Dönerken hiç konuşmamaları ve arkalarına bakmamaları gerekir. Bu şekilde alınan suyun tılsımlı bir güce sahip olduğuna inanırlar. Böyle ırmaktaki açılan delikten alınan suya kızlar yüzüklerini atarlar. Yüzük suya belli bir kurala göre atılır. Her bir kız yüzüğünü kendisi atar. Kızlardan biri suyu bulandırır. İçinden birini alınır ve mani okunur. Okunan mani kimin yüzüğüne rastlarsa dileklerin onu nasibi olduğuna inanılır.

“ Aklı cawlık, zatl cawlık	Aklı yağlık, kaliteli yağlık
Ceygi k�nn� beyliymin.	Yaz g�n� bağlıyorum
İşeli digen asıl ilde kaldık	İşeli denilen asıl ilde kaldık
Ceylerimni ceyliymin	Yazlarımı ge�iriyorum”

Yüzük atma oyunu esnasında oynanan oyunların çoğunluğu sevgi, aşk o yıl evlenip evlememe ile ilgili olmakla bersaber. Orada olup olmamakla ilgili şiirler de söylenir. Mesele birisi savaştan kocasının saç salim dönmesini dileyerek şöyle bir mani okuyabilir:

Biyikkeydir Kazan tavları	Y�ksek�edir Kazan Dağları
�z�ledir kamıt bavları	Kopmaktadır hamut bağları
Şul kamıt bavın beyliy-beyliy	Şu hamut bağını bağlıya bağlaya
Sızıladır c�rek mayları	S�z�lmektedir y�rek yağları

İkici birisi, doğduğu yere (köyüne) dönmek ister ve onula ilgili bir bir mani okur(Урман е, II D-C, 2009 : 251-252).

başlamışlardır (Татарча-Т рекч  С злек Tatarca-Türkçe Sözlük 1997: 224;  etin, 2004: 123-143). Bütün bunlara rağmen Nardugan kutlamaları Tataristan'da Hristiyan *Kireşin Tatarları*yla sınırlı kalmıştır.²³⁹ Her ne kadar bazı kaynaklarda *Nardugan* âdet ve uygulamalarının Tataristan'da Kireşinlerle birlikte veya onlara komşu olarak yaşayan Müslüman Mişerler ile Kasım ve Nokrat Tatarlarında da bulunduğu (Баязитова, 2003: 170-171,) belirtiliyorsa da Nardugan törenlerinde yapılan etkinliklerle ilgili örnekler kaynaklarda neredeyse bütünüyle Kireşin Tatarlarından derlenmiştir(Баязитова, 1997: 144-147): “*Babay bulıp y r y*(Yaşlı Dede kılığına girip dolaşmak)  istay Kireşinlerinde”; “*T rl ce kiyinip,  yden  yge kirip y riy*(farklı şekillerde giyinip ev ev dolaşmak (Kazan  tesi Kireşinlerinde)”; “*Kişleri kiyinip t rlenip çığa turgan vakıt ‘ceşiri’* (geceleyin tanınmayacak şekilde giyinerek kendini gizlenmek ‘aynı yerde’); “*T rl ce kiyinip, tanıtıymıy a yagni yaşırınıp y r  ‘ayu  ikmeni’* (Ayı kılığına girip tanınmayacak derece dolaşmak ‘Dağ ayağı Kireşinlerinde’ ” gibi (Урманче II, D-C 2009: 252).

Batı kültürlerindeki *Santa Claus* ile *Aziz Nikolas*’dan *Noel Babayla* bütünleştirilen Ruslardaki *Дед Мороз/Ded Moroz (Ayaz Dede)*  d n leme kuramı yoluyla diğer Türk boylarında *Kış Babay, Ayaz Ata, Kış Han, şahta Baba* gibi paralel tipler yaratılmak suretiyle ikame edilmeye çalışılmıştır. Yoğun propaganda ile İdil- Ural sahasında benimsetilmeye çalışılan bu bayram Sovyetler Birliği döneminde pek çok Rus ve sürgün başka halkların yaşadığı Kazakistan’da da yapay bir tip olarak Ayaz Baba/Ayaz Ata tipiyle yerleştirilmek istenmiştir. Hatta yine Ded Moroz’un torunu Снегурочка/Snegurochka yerine bu kutlamanın hik yesinde gördüğümüz Kış Babay ve Ayaz Ata’nın yanında bir de “güzeller güzeli torunu kız  ocuk” ilave edilmiřtir²⁴⁰. Kazakistan’da 24 Aralık’tan itibaren çocuklar için gündelik hayatta şaşırtıcı ve dikkat çekecek ölçüde farklı kıyafetler giyen *Ayaz Ata*, Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kuzey Kazakistan ve bilhassa şehirlerde kreş, anaokulu ile ilkokullarda ve yeni yıl ağacıyla süslenen evlerde, ezberledikleri şiirleri ve şarkıları okuyan çocuklara çeşitli hediyeler vermektedirler. Kazak aydınları bunun Ruslardan geçen bir âdet olduğunu ifade etmektedirler. Ancak Kazakistan’da birinci cildi 2004 yılında, son cildi 2013 yılında yayımlanan *Babalar Sözü* adlı yüz ciltlik

²³⁹ Son otuz yılda Türkiye’ye göç etmiş, farklı üniversitelerde görev yapan Tatar akademisyenler, Nardugan sözünü Tataristan’da değil, ilk defa Türkiye’de işittiklerini belirtmektedirler.

²⁴⁰ Türkiye’de sosyal medyadaki Nardugan kutlamalarıyla ilgili hayali resim ve afişlerde Ayaz Han ile onun sevimli torununun yanına bir de kurt çizilmektedir. Sözü geçen resim ve afişlere eklenen kurt fiğ ri ile Nardugan’ın Türk Dünyasına ait bir bayram olduğu algısı yaratılmak istenmektedir.

destanlardan ağıtlara, bayram ve merasimlerden şeşendik sözlere kadar Kazak geleneklerinin, sözlü ve yazılı edebiyatı ürünlerin yer aldığı anıt eserde *Ayaz Ata* ve *Nardugan*'a dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır(Бабалар Сөзү, ЖүзТомдық 1-100 2004-2013). Kırgız, Özbek ve Türkmen Türklerinin halk kültüründe de sözü geçen kutlamalar yer almamaktadır.

Türkiye’de bu bayram hakkında sosyal medyada bir bilgi kirliliği görülmektedir. Bunun başlıca sebebi Türk Dünyası ve onun kültürüyle ilgili yazılanların doğruluğu konusunda ciddi bir çalışma ve eleştirinin bulunmamasından kaynaklandığı düşüncesindeyiz. Hatta bu husus Türk Dünyasıyla buluşma, kültürel geçmişimizi öğrenme Noel Baba ve Ded Moroz’un Türklerden alındığını dolayısıyla Türk Milletinin gururunun okşamaya vesile olması gibi örtülü bir anlayışın varlığına da tanık olunmaktadır. Türkiye’deki bilgi kirliliği genellikle *Murat Adji*’nin ilk defa Moskova’da 1999 yılında yayımlanan ve 2002 yılında *Kıpçaklar, (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)* adıyla Türkçeye çevrilerek basılan kitabındaki “Çam Bayramı” başlığı altında verdiği bilgilerden kaynaklamaktadır. Adji, “Altaylarda sözü geçen bayramın 25 Aralık’ta başladığını, çam ağacının Türklerde kutsal sayıldığını ve bu ağacın eve girmesine izin verildiğini, üç dört bin yıl önce insanların çam ağacını ululamak için bayramlar yaptığı kaydetmektedir(Adji, 2002: 47-50)”. Bu bayramların yer-suya ithaf edildiği ve *Ülgen*’in çok sevdiği *çam ağacını* süslediklerini belirtilmektedir(Adji, 2002: 47-50)”. Adji’nin bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığı açık değildir. Bugün Güney-Batı Sibirya’da Altay ve Sayan Dağlarında kapalı havza kültürü yaşayan Altay, Hakas, Tıva ve Şor Türkleri hakkındaki Çin ve Rus kaynaklarındaki bilgilerimiz bile XVII. yüzyıldan geriye gitmemektedir. Murat Adji’nin Altay Türklerinin üç-dört bin yıl önceki ağaç kültü ile ilgili uygulamaları hakkında yazdıkları popüler kültür için hayali bir kurgudan öte bir doğruluğu da bulunmamaktadır. V. İ. Verbitski, A. V. Anohin, V. Radlov’un derlediği metinler ise XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarındaki saha araştırmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla, bahse konu araştırmacıların çalışmalarında kamlık dini ritüellerinde *çam* değil, *kayın ağacı* kutsal kabul edilmektedir(Anohin, 2008: 36-37; Ögel, 1971: 91-92; Potapov: 2012: 177). Kamlar, düzenledikleri ayinlerde, yer altı ve yerüstü dünyasına seferlerinde kutsal kayın ağacından yapılmış bir direk veya merdivenden yararlanırlar. Ayrıca dini ritüellerdeki bazı uygulamalarında kamların kurbanı tütsülerken veya sağaltma işlerinde ikincil olarak arça(ardıç)

ağacını da kullanırlar(Anohin, 2008: 37). Güney Sibirya Türkleri ile İdil-Ural Türklerinde²⁴¹ çam ağacı hiçbir zaman kült konusu olmamıştır. Murad Adji, bu açıklamalarını hemen devamında Çam Bayramından başka bir bayrama geçerek Altay Türklerinin “güneşin karanlığı yenmesini kutladıkları ve bütün gece eğlendiklerini “koraçun koraçun” diye naralar attıkların bu bayramın adının da eski Türk Dilinde “azalsın” anlamında “Koraçun Bayramı” olduğundan bahsetmektedir. Orhon Türkçesi ile Orta Türkçenin önemli eserleri olan Divanü Lugati’t-Türk’te böyle bir bayrama rastlamıyoruz. Ancak Kutadgu Bilig’te bayramla ilgisi olmayan “kor”, “kora: zarar”; “kora-: azalmak, zarar etmek”, temel anlamında üç kelime bulunmaktadır (Arat, 1979: 271). Bugünkü Altay Türkçesinde ise kökenin Moğolca olduğu belirtilen “votka, süt votkası (muhtemelen bir çeşit kımız)” karşılığı verilen “korocon” şeklinde bir kelime de yer almaktadır(Gürsoy-Naskali,-Duranlı, 1999:118). Altay Türklerinde yeni yıl 21 Martta

241 İdil Bulgar Türkleri arasından derlenen “Çırış Nige Mengi Yeşil? (Kökнар Ағacı Ниye Sürekli Yeşil?) ile “Ni Üçin Çırşılar Hervakit Yeşil hem Matur/(Niçin Kökнар Ағаcları Her Zaman Yeşil ve Güzel)? adlı iki etiyolojik efsanede her ne kadar köknar da bengi su ile ebedi yeşilliğine kavuşmuş bir ağaç olarak tasvir edilse de bütün Türk boylarının kültüründe kayın kadar yaygın ve kült konusu olmamıştır. Rivayete göre Bulgar Hanı, bir kahramanın Boz Denizdeki adaya bengi suyu araması ve bulup getirmesi için görevlendirir. Bengü suyu bir kaba dolduran yiğit, Aşıt ırmağı kıyısında ağaçlık bir yerde dinlenmek üzere mola verir ve uykuya dalar. Ayağının ucuna koyduğu bengi suyu rüyasının etkisiyle devirip döker. Köknar ağaçları diplerine yayılan bengi suyun etkisiyle yeşile döner. Tatar Türklerine göre köknar ağaçlarının kış yaz yeşilliği bundan kaynaklanmaktadır. Diğer rivayette ise kadim zamanlarda mutlu ve sürekli genç kalan güzel insanlar, birer birer ölmeye başlayınca bir genç anne ve basından izin alarak bir çare bulmak üzere yola çıkar. Yıllarca yol gittikten sonra dev ve perilerin yurduna gelir. Burada dev ve perilerin esir olan bir kızla karşılaşır. Kız, bu gence, bengi suyun yerinin söyler ve dev ve perilerden korunması için sihirli ayna ile bileği taşı verir. Genç, bengi suyu alıp dönüş yoluna çıkınca peşine dev ve periler düşer. Genç, sihirli ayna ve bileği taşının yardımıyla onlarla kendisinin arasına dağ ve deniz koymasına rağmen engelleri aşan periler yiğide ulaşırlar ve kolundan yaralarlar. Bengü su köknar ağacına dökülür ve bu tarihten itibaren köknar ağaçları sürekli güzel ve yeşil görünürler (Гыйләжитдинов, 1987: 234-235). Esasen bu rivayet Altay Türklerinde köknar değil, kayın ağacı için ifade edilmektedir (Dilek, 2021: 218). Ancak Tatar Türkleri kayın ağacını, köknar ve diğer iğne yapraklı ağaçlarla ile kıyaslanamayacak derecede önem atfederler. Tatar Türklerinde her yıl bahar aylarında kayın ağacının suyu içilir. Bu geleneğe göre kayın ağacının yaprakları çıkmaya başladığında bu ağaçta bir delik açılarak suyun bir kaba birikmesi sağlanır. Kayın suyunun vitamin eksikliğinden kaynaklanan hastalıklara, bahar yorgunluğu, depresyon gibi rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılır. Bu gelenek, insanların Kудay tarafından kayın ağacına verilen ölümsüzlük suyunu içerek ölümsüz olma isteği ile ilgili olarak ortaya çıkmış olabilir (Yıldız, 2017: 164).

Kireşin Tatarları kayın ağacı ile ilgili bir bayram kutlarlar. Bu bayrama Kayın Bayramı ya da Yaprak Bayramı denir. Kayın Bayramında kızlar ve erkekler yeni elbise ve ayakkabılarını giyerek bez parçası, havlu vs. alıp ormana giderler. Getirdikleri bez veya havlu ile kayın ağacının başını bağlarlar. Daha sonra çeşitli türküler söylenir, maniler okunur ve oyunlar oynanır. Bayram bittikten sonra sadece genç kızlar ve erkekler bayram günü kesmiş oldukları kayın dallarını alıp nehir kenarına giderler. Burada ekinlerin bol olması temennisiyle kırdıkları kayın dallarını suya veya tarlalara bırakırlar (Çetin, 2009: 585-587).

kutlanmaktadır. Yeni yılın ilk günü (Nevruz) düzenlen bu bayrama Cılgayak(Dilek, 2021: 218) denilmektedir. Ayrıca ocak ayında Altay iyesine, Akburkan'a, ay ve güneşe, Altay'ın kutsal dağ ve suyuna duaların edildiği "Çağa Bayramı(Dilek, 2021:235-236)" diye bilinen bir bayram daha bulunmaktadır. Bunların dışında Altay Türklerinde ne Çam Bayramı, ne Koraçun Bayramı, ne de Nartugan adıyla kutlanan bir bayram bulunmamaktadır.

Hakaslarda güneşin koç burcuna girdiği 21 Marttaki bayrama *Ulu kün/Çıl pazı* 'Ulu gün/Yıl Başı'(Özkan, 2002: 149-159), Saha Türklerinde ise Mayıs veya Haziran sonunda at sütünün bollaştığı dönemde Ayığ Toyon için bir çeşit saç uygulaması olan ateşe kımız serpmeye *Isılah Bayramı* adı verilmektedir(Pekarskiy 1945: 423). Türk kültürünün yazılı ve sözlü kaynaklarında daha önce rastlamadığımız Çam Bayramı ve Koraçun Bayramı ilk defa bahse konu kitabında 1999 yılında ortaya atan Murad Adji'nin eğitimi ve asıl mesleği ekonomi sahasındadır. Kendisi Kafkasya'dan bir Kumuk Türkü'dür. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ve sonrasında kökenine ilgi duymuş; dolayısıyla, tarihi ve çağdaş Türk kavimlerinin ve özellikle Kıpçakların kültürleri hakkında çoğunluğu Rusça olan kaynaklardan derlediği malzemelere hayal ve kurgularını da ekleyerek "popüler kitaplar" yayımlamıştır. Türkologluğu buradan gelmektedir! Ancak bunu yaparken de metodik bir endişe taşımayıp belli bir çalışma disiplini ortaya koymaktan ziyade ve Rusçadan çevirdiği pek çok kültürel unsuru birbirine karıştırmış, zaman zaman fanteziye varan doğru olmayan yaklaşımlarda bulunmuştur. Bize göre Çam Bayramı ve Koraçun Bayramı bunlardandır.

Adji, Türk kültür tarihinde olmadığını ifade ettiğimiz sözü geçen bayramları bir taraftan da "güneşin, karanlığı kovması" şeklinde *takvim* ile ilişkilendirilmektedir(Adji, 2002: 48). Bilindiği üzere 21 Aralıkta Farsların *şeb-i yelda* dedikleri yılın en uzun gecesi ve en kısa gündüzü yaşanır. Kuzey Yarım Küre'de kış mevsiminin başlangıcıdır. Takvim bilgisi bakımından güneşin karanlığı yenmesi değil, kış için gündönümüdür. Güneşin ışınlarını kuzey kutbuna sıcaklık oluşturacak derecede göndermesi söz konusu olmadığı gibi esasen Kuzey Yarım Kürede özellikle Sibiry'a'da her canlı için zorlu geçecek ve uzun sürecek şiddetli kışın henüz başladığı dönemdir²⁴². Azerbaycan Türklerinin halk takvimlerinde 21 Aralıktan 31 Ocağa kadar devam eden bu kırk günlük dilime Büyük Çile(<Farsça çihil چهل); 31 Ocaktan 20

---

²⁴² 21 Aralık ila 31 Ocak arasında Hicri takvimde *zemheri*(<zamharīر زمهری) olarak da bilinen yılın en soğuk kırk günü Arapçada "erbain" olarak adlandırılmaktadır. Bu soğuk günleri geçirerek Şubat ayını gören yaşlılar, bir deyim olarak 'erbain çıkardım' demektedirler.

 ubata kadar olan zaman dilimine Küçük  ile; 21 Marta kadar olan döneme ise Boz ay adı verilmektedir²⁴³. Batı dünyasının takvimlerinde gece ve g nd zlerin e itlendiği dönem olan 21 Mart ve 23 Eylül “ekinoks” şeklinde adlandırılır²⁴⁴. Dolayısıyla 21 Marttan itibaren Kuzey yarım küreye güneşin dik gelmesiyle bahar mevsimi ba lar, ağaçların ve bitkilerin ye ermesi, yaprak ve  i ek a maları, tabiatın canlanması gibi bayram olarak kutlanacak pek çok olumlu bir değişim görülmektedir. Bu sebeple pek çok kaynakta eski bir gelenek olarak Türk boyları arasında Nevruz (Yeni Gün/Ergenekon) Bayramının kutlandığı kaydedilmiştir. Kuzey Yarım Kürede 21 Haziran, yazın ba ladığı en uzun günün ve en kısa gecenin olduğu; 21 Aralık ise en uzun gece ile en kısa gündüzün yaşandığı tarihtir. İlk  ağlardan itibaren, XX. yüzyılın ba larına kadar gezegenimizdeki kıtalarda saat, ay ve gün kavramı hakkında insanlar tarafından bugünkü teknolojiyle sahip olduğumuz bilgi, imkân ve zaman duyarlılığı ve ölümü bulunmamakta idi. G ne  yoksa saati bırakınız, günleri bile tayin etmek pek g  t . Bu mevsim d n   mlerinde yaz başlangıcı olan 21 Haziran’da bayramlar veya kutlama yapılmadığı halde, 21 Aralık için kara kışın ba laması sebebiyle takvime bağlı neden bir kutlama yapıldığının mantıklı bir açıklamasının olmadığını görmekteyiz.

Murat Adji, 25 Aralıktaki  am Bayramı ve Koraçun Bayramları ile ilgili günümüzden bakarak belirlediği “güneşin karanlığı kovması” açıklamalarına Gök Tanrı dini kültür çevresinden Altay Türk Mitolojisinin önemli tanrısı  lgen’i de katmıştır. Ak amı,  lgen ağacı olarak nitelemi ; bu ağacın  lgen’e “mızrak gibi yol gösterdiğini ifade etmiştir(Adji, 2002: 47-50). Adji’nin sözü geçen kitabının ilk basımında  lgen’i “ilk bakışta “ len,  lgen” şeklinde ölmek kelimesiyle irtibatlandırmıştır(Adji, 2002: 47). Oysa eski ve yeni Türk Yazı Dillerinde “ -” ve “ -” sesiyle ba layan ölmek ve  lken/ lgen sözleri k kte  ve aynı anlamda olduğunu zannederek büyük bir yanılgıya d  m  t r. Moğolistan sahasındaki Ongin Yazıtında “ lg( )n) (a)t(a)ka” şeklinde tespit edilen(User, 2010: 176) “ulu”, “yüce” ve “büyük” kar ılığındaki “ lgen” sözü, günümüzdeki Türkistan ve Güney Sibiryա Türk Lehçelerinde de aynı anlamda i letilmektedir. Adji’nin kitabının 2002 yılındaki ilk  evrisinde  lgen “ l m” kelimesini çağrıştıran” yer altında çitleri bile altın olan sarayında, altın tahtta oturan “yer altı tanrısı” ve Erlikle kardeş

²⁴³ Güney-Batı Oğuz Türk gruplarından Azerbaycan’da “Büyük  ile”de karpuz kesme ve Türkiye’de ise nar kırma gibi söz konu meyvelerin yetiştiği ve saklanabildiği yerlerde yaygınla mamı  mevzi geleneklerin bulunduğu kaydedilmektedir.

²⁴⁴‘Ekinoks’ kelimesinin kökeni, Latince ‘aequu’ (eşit) ve ‘nox’ (gece) sözcüklerinin birleşimi olan ‘aequinoctium’ kelimesinden gelmektedir.

olarak gösterilmiştir. Oysa  lgen Gök Tanrı inanç sisteminde ve Altay mitolojisinde, kamların kurban adayarak göğün katlarını aşıp saygıyla huzuruna çıktığı en önemli Tanrısıdır(Adji, 2021: 55-57). Ülgen'in adının değiştiğini, "Ded Moroz, Santa Klaus veya Noel Baba olduğunu ancak onların kıyafetlerinin ve rollerinin bu bayramda hiç değişmediğini bunların kadim Türklere ait olduğu" hususu ise Türk kültürü açısından güzel bir iddia olsa da bunun ispatı uydurma efsanelerle değil bizatihi Altay, Hakas, Tıva ve şor sahası kamlık inancıyla irtibatları akademik çalışmalarla ortaya konulması gerekir.

Madji'nin bu açıklamaları, Sümerolog Muazzez İlmiye  ığ tarafından yeni ilave ve yorumlarla daha ileri bir aşamaya taşınmıştır. Adji'nin Rusça yazdığı kitabının Azerbaycan'da takip edenlerden aldığı mektuptan²⁴⁵ hareketle çığ tarafından Batı ve Rus kültüründeki yeni yıla girerken  am ağaçlarının süslemesi, Türklerdeki hayat ağacı ve ak am ile birleştirilmiştir. Sümerolog Muazzez İlmiye  ığ, * am Bayramı (Noel mi Nardugan mı?)* adlı 2020 yılında yayımlanan 48 sayfalık kitabında ve elektronik ortamlardaki videolarında "yılbaşı kutlamalarının eski T rklardan çıktığını", tıpkı Murat Adji gibi "aslının  am Bayramı olduğunu ve "noel" olarak Hristiyanlığa geçtiğini" ileri sürmüştür. "Ak am ağacının sadece Orta-Asya'da yetiştiğini ve Türklerin Müslüman olmadan önce gece ile gündüzün savaşından sonra gündüzün galip gelmesiyle Türklerin bu ölümsüzlük ağacının altında toplandıklarını, ağacı süsledikleri, altına hediyeler koydukların ve bu günü şenliklerle kutladıklarını" ifade etmektedir( ığ, 2020). Onun tezine göre söz konusu Ak am Türk kültüründeki Hayat ağacıdır ve "Nar"a da o, güneş karşılığını verir ( ığ, 2020). "Orta Asya'da bu şölene g nd zlerin uzamaya başlaması ve güneşin daha çok görülmesi sebebiyle Nartugan bayramı denilmektedir( ığ, 2020).

Muazzez İlmiye  ığ'ın bu açıklamalarının Türk mitolojisindeki ağaç kültüyle, kutlamalarla bir ilgisi yoktur ve görüşleri tamamıyla yakıştırmadır. Türk boylarının kültüründeki tarihi süreç içinde ağaç kültünü dair pek çok inanış ve motiflerin maddi ve manevi izlerini takip edebiliyoruz.  ığ'ın bu kurgusunda "Ak am"dan "Hayat Ağacı"na geçiş de pek sağlıklı görünmemektedir. Bütün Türkler metaforik de olsa bu ağacın altına nasıl sığdılar? Hayat ağacı,

---

²⁴⁵ Muazzez İlmiye  ığ, Uğur Dündar'a konu hakkında yaptığı açıklamada "Nar-dugan şöleni" hakkındaki bilgileri Azerbaycan Cumhuriyeti'nden Adnan Atabek ile İran'da yaşayan Azerbaycan kökenli T rklardan Aref Esmail Esmailin'den aldığı mektupların yanı sıra "Kıpçaklar" adlı kitaptaki " am Bayramı" adlı bölümden yararlandığını belirtmiştir(Dündar; 2017).

Türk mitolojisinde yukarı, orta ve alt dünyaları birbirine bağlar. Kamlık dini k t r çevresinden kalmış bir inanış olarak bazı Türk boylarında insanların kaderinin hayat ağacında yapraklarında bütünleştiği kabul edilir. Altay, Nogay ve Kazak Türklerinde bu ağaca *bayterek*, Karaçay-Malkar Türklerinde *temir terek/altın terek*; Uygurlarda *sege terek*, Tatar ve Başkurt Türkçesinde *bay tirek*, Çuvaşça *ama yimiş* gibi adlar verilmektedir. Bu ağaç Tatar Türklerinde kutsal kavak ağacı, Uygurlarda akkavak, Altay da ise ak kayındır. Altay, Hakas, şor gibi Sibirya Türk boylarında günümüzde ve mitolojik efsanelerinde ak am ağacı değil, diğer bütün Türklerde olduğu gibi kutsal sayılan  lgen'in yarattığı m nk l k(bengilik/ebedilik) ruhuna sahip kayın ağacı söz konusudur(Dilek, 2021: 218). Ayrıca bu Türk gruplarında ağaç s slenmez, dilek maksadıyla ona bez bağlanır. Muazzez İlmiye  ığ, Nardugan'ı yazılı kaynaklarda dahi olmayan pek çok kültür ve inanıştan alınan toplama efsaneler dışında hiçbir yazılı belge ve kaynak göstermeden eski Türk geleneğinden intikal etmiş bir bayram olarak nitelenmesi doğru ve akademik olmayan bir yaklaşımdır. Onun, milat öncesinden, orta ve yakın çağlara, hatta günümüze kadar kolayca zaman ve mek n atlayarak çeşitli kültürlerdeki efsaneleri  am Bayramı ve Nardugan olarak popüler basın ve yayın organlarında da yazılı ve görüntülü biçimde sıklıkla işlemesi bu sahte şöleninin pek çok çevrede varlığına inanılır hale getirmiştir.

Sonuç:

Miladi VIII. yüzyıldaki Orhon Yazıtlarından, *Divan  Lugati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, [Atabetü'l Hakayık](#), *Nehcü'l Feradis* gibi Türklüğün zirve eserlerinin yanı sıra günümüze kadar takip edebildiğimiz tarihi Türk Leh elerine ait hiç bir metnimizde *Kış Babay*, *Ayaz Ata*, *Kış Han*, *Ayaz Han*, *şahta Baba* gibi adla nitelendirilen bir ataya rastlanmaz. Sözü geçen atalar Rusların Ded Moruz'un alınmış; Nardugan Bayramı da Katolik ve Ortadoksların Noeline ve yeni yıl kutlamalarına öykünerek yaratılmıştır.

Türklerde güneş için “*nar*” değil, “*k n/gün, kuyaş/kunaş/ k neş/ güneş*” veya “*kayaş, kuyaş*” sözleri kullanılır. Ankara'nın doğusundaki semtin adı da bu yüzden Kayaş'tır. Ne yazık ki Türk tarihi, dili ve kültürü ile akademik anlamda bir çalışması bulunmayan, İdil-Ural, Türkistan ve Güney Sibirya'daki Türk lehçeleri ile diğer kaynak dilleri bilmeyen insanlar, her konuda söz söyleme ve toplumu yönlendirme hakkını kendilerinde görebiliyorlar. Atadan-dededen duymadığımız, yazılı ve sözlü kaynak ve geleneklerimizde rastlamadığımız üç-beş yıldır sosyal medyada dönen bu kabil uydurma bayramlara, resim ve afişlere Türk aydınlarının araştırmadan

ve kurguya inanıp mantık süzgecinden geçirmeden Nardugan'ı Türklerin bayramı kabullenmeleri şaşırtıcıdır. Ancak işin içinde küresel bütünleşme için reklam, eğence ve hediyeleşmenin uluslararası medyada yayın bombardımanıyla yumuşak güç şeklindeki dayatılması, kültürel unsurların nasıl değiştirildiği; millet, toplum ve ailelerin ne şekilde dönüştürüldüğü ve psikolojik harp unsuru olarak kullanıldığını da görmek gerektiği düşüncesindeyim. Türkiye, Azerbaycan, Tataristan ve diğer Türk topluluklarında konuyla ilgili olarak hazırlanan kitap ve makalelerin ise pek çoğu, kaynak tenkidi ve seçimi yapılmaksızın yayımlanmıştır. Ne yazık ki bilim alanı da tıpkı serbest ekonomik piyasa gibi bireylerin istediği şekilde faaliyet gösterdiği, varsa ürettiğini, kökenine, doğruluğuna ve yanlışığına bakmadan pazarlayabildiği ve alıcı bulduğu her türlü manipülasyona müsait haldedir. Çok köklü ve zengin bir mirasa sahip olan Türk kültürünün, başkaca kültürlerin inanç ve uygulamalarını taklide ihtiya ı yoktur. Türk Dünyası gerçeğinin son yıllarda ortaya çıkmasıyla, Türk kültüründe tarihi ge mişı ve kökü olmayan bu tür inandırmaya ve benimsetmeye müsait uydurma bayramlara, eğence için dahi olsa itibar edilmemesi gerektiği düşüncesindeyim. Bu bayram hakkında Wikipedia'daki Kril harfli açıklamaların da yanıltma amaçlı olduğu unutulmamalı; *Nardugan*'ın varlığına dair tek bir kaynak g sterilemediğine de dikkat edilmelidir.

Kaynaklar

Adjı, Murat, (2002), *Kıpçaklar, Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*, ( eviren: Zeynep Bağlan  zer) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Bu kitabın sonraki basımları için bakınız: Adjı, Murat, (2021), *Kıpçaklar, Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*, ( eviren: Zeynep Bağlan  zer), İstanbul: Doğu Kitabevi.

Anohin, A. V. (2006), *Altay  amanlığına Ait Materyaller* ( evirenler: Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Konya: Kömen Yayınları.

Arat, Re id Rahmeti, (1979), *Kutadgu Bilig İndeks* (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

Бабалар С з , Ж з Томдық, 1-100, (2004-2013), Астана: М дени М ра.

Баязытова Ф. С. (1971), *Нар ван, Нар ван Татар - Миш р: Рухи Мирасы* Казан.

Баязытова Ф. С. (1997), *Нар уган Кер шеннер Тел х м  зен кл ре йола Ижаты*, Казан

 etin, Çulpan Zaripova, (2004) “Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri *Türk Dünyası Araştırmaları*. Kasım-Aralık 2004.

 ığ Muazzez İlmiye, 2020, * am Bayramı (Noel mi Nardugan mı?)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Dilek, İbrahim, (2021) *Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dündar, Uğur, “Noel Bayramı’nın Kökeni Türklerin  am Bayramı”, *Sözcü Gazetesi* 21 Aralık 2017 tarihli nüshası.

Gürsoy-Naskali, Emine–Duranlı, Muvaffak, (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Г йл житдинов, С. (1987), Татар Халык Ижаты: Ривайетл р х м Л г ндалар, Казан: Татарстан Китап Н шрияты.

Kahveci, G lzade (2012), Traditional usage of the fir species: Fir as a Christmas tree from Middle Asia to Europe Kastamonu  ni., Orman Fakültesi Dergisi, 2012,  zel Sayı: 8-14 Kastamonu Univ., Journal of Forestry Faculty, 2012, Special Issue.

Kaşgarlı Mahmud, *Div n  Lugati ’t-t Türk I.*, [Besim Atalay Tercemesi], Ankara 1939, s. 334-348.

Kurat, Dr. Akdes Nimet (1965), “Rus H kimiyeti Altında İdil-Ural  lkesi (Eski Kазan Hanlığı ve Ba kurt ili) (XIX. yüzyıla kadar)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt XXIII-* Sayı : 3- 4 Temmuz - Aralık 92-127.

[Lessing, Ferdinand D. \(2003\), *Moğolca-Türkçe Sözlük*.-Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.](#)

Mutçalı, Serdar (1995) *Arapça- Türkçe Sözlük*, İstanbul, Dağarcık Yayınları.

- Ögel, Bahattin, (1971) *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa, (2009) *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Fatma, (1994) *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma* Ankara. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Özkan, İsa, (2002), “Hakas Türklerinde Halk Takvimi ve Ulu Kün (Nevruz Bayramı) *Türk Kültüründe Nevruz V. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 15-16 Mart 2002 Diyarbakır*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 149-159.
- Pekarskiy, E. K. *Yakut Dili Sözlüğü I A-M*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları Ebuziya Matbaası.
- Potapov, L.P. (2012), *Altay Şamanizmi* (Çeviren Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Steingass, F., (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary, new reprint*, Beirut: Librairie Liban publishers.
- User, Hatice Şirin(2010), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları 2.basım*, Konya: Kömen Yayınları.
- Tatar Теленең Аңлатмалы Сүзлеге*, II К-С,(1979) Казан Татарстан китап Нәшрияы .
- Tatarча-Төрөкчә Сүзлек/Tatarca-Türkçe Sözlük* (1997), Казан-Мәскәү Инсан Нәшрияты.
- Урманче Фатих, (2009), *Tatar Мифологиясе энциклопедик Сүзлек II D-С*, Казан Мәгариф.
- Yıldız, Çetin(2017), *Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs, 2017